

Приказ

УДК: 728.6:398(497.11)(049.32)

911.373(497.11)(049.32)

doi: 10.5937/zrffp52-37266

ОСВРТ НА КЊИГУ ГОРИЦЕ Б. ЉУБЕНОВ ТРАДИЦИОНАЛНО АРХИТЕКТОНСКО НАСЛЕЂЕ У РЕГИОНУ СТАРЕ ПЛАНИНЕ: АРХИТЕКТУРА КОЈА НЕСТАЈЕ

(Горица Б. Љубенов, *Традиционално архитектонско наслеђе у региону Старе планине: архитектура која нестаје*, Београд: Српска академија наука и уметности, Орион арт, 2020, 320 стр.)

Марта М. ВУКОТИЋ ЛАЗАР¹

Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет
Катедра за историју уметности

¹ marta.vukotic@gmail.com

Рад примљен: 3. 4. 2022.
Рад прихваћен: 30. 6. 2022.

ОСВРТ НА КЊИГУ ГОРИЦЕ Б. ЉУБЕНОВ *ТРАДИЦИОНАЛНО АРХИТЕКТОНСКО НАСЛЕЂЕ У РЕГИОНУ СТАРЕ ПЛАНИНЕ: АРХИТЕКТУРА КОЈА НЕСТАЈЕ*

Горица Б. Љубенов, дипл. инж. архитектуре, рођена је у Пећи на Косову и Метохији 1967. године. Дипломирала је на Универзитету у Приштини на Одсеку за архитектуру Грађевинско-архитектонског факултета 1991. године, магистрирала је на Универзитету уметности у Београду на смеру Унутрашња архитектура Факултета примењене уметности 2001. године, а докторирала је на Архитектонском факултету Универзитета у Београду 2015. године.

Научна монографија Горице Б. Љубенов *Традиционално архитектонско наслеђе у региону Старе планине: архитектура која нестaje* резултат је сажимања свеобухватног истраживачког подухвата спроведеног за потребе израде докторске дисертације *Декоративно обликовање традиционалне народне архитектуре у региону Старе планине*, одбрањене 2015. године на Архитектонском факултету Универзитета у Београду под менторством проф. др Милорада Рибара.

На путу осветљавања видне, али и оне скривене истине о сеоској кући, селима, сачуваним примерима традиционалног народног градитељства у региону Пирота и Старе планине којим се бави још од 2003. године, Горица Љубенов наставља путем угледних претходника, међу којима заслужено место припада и њеном ментору проф. др Милораду Рибару. Истрајно и систематично, она наставља самостални рад на прикупљању, класификацији и проучавању обимне грађе, где је архитектонском анализом обухваћено 37 планинских села у области Пиротског округа, што је све заједно резултирало формирањем свеобухватног прегледа сачуваних примера народног неимарства у том региону. При анализирању и тумачењу архитектонских, конструктивних и обликовних карактеристика сеоске куће, ауторка прибегавала слободоручним цртежима, представљањима архитектонских пројеката и писаној речи, као важним показатељима у разоткривању исходишта сеоског неимарства, али и сагледавања простора и садржаја живота у селима Старе планине. Још од првог сусрета са старопланинском архитектуром, Горица Љубенов пасионирано изучава карактеристике села и сељака, локалне обичаје, саживљава се са природом и објектима, са напуштеним просторима, који су за њу били много

више од онога што се на први поглед могло закључити – неистражена ризница народног градитељства. Сва природна, културна, архитектонска и уметничка вредност традиционалне архитектуре, кроз теренске записе, као што су фотографије, скице, цртежи основа, пресека и изгледа кућа, осликана платна неких интересантних детаља, збирке карактеристичних предмета, артефаката и других сведочанства, видео-записи, као и белешке о селима, кућама, природи, о свему што се ауторки учинило важним, како са градитељског тако и са аспекта сеоског живота и рада, и, коначно, сву лепоту народног стваралаштва на простору старопланинских села од Бабиног Зуба до Димитровграда, она је сабрала у овој драгоцену књизи под насловом *Традиционално архитектонско наслеђе у региону Старе планине: архитектура која не спаја*.

У периоду од 22. марта до 11. априла 2018. године овај изузетно вредан, систематизован документациони материјал из области градитељског наслеђа у региону Старе планине у Србији, Горица Љубенов је као ауторску изложбу презентovala у Галерији науке и технике Српске академије наука и уметности (САНУ) под насловом *Традиционално архитектонско наслеђе у региону Старе планине*, коју је такође пратио изложбени каталог (Галерија науке и технике САНУ бр. 32, рецензент академик Милан Лојаница).

Књига о којој пишемо објављена је у издању Одељења ликовне и музичке уметности САНУ (поседна издања, књ. 13, уредник академик Милан Лојаница) и Орион арта из Београда 2020. године и представља допринос раду досадашњих истраживача који су кроз приказе сеоске архитектуре на целокупном некадашњем југословенском простору, од Вардара до Триглава, од Шаре, Боке и Истре до Баната, успели да сачувају слику о њеним историјско-уметничким вредностима и дају немерљиви подстрек унапређењу стручне литературе, као и домену заштите народног градитељства и природног наслеђа Србије. Етнолози, антропогеографи и историчари, крајем XIX и почетком XX века, препознају значај старе сеоске архитектуре, проучавају је и публикују радове о тим истраживањима (Слободан Новаковић, Јован Цвијић, Тихомир Ђорђевић, Јован Ердељановић, Сретен Вукосављевић, Боривоје Дробњаковић, Сима Тројановић, Петар Ж. Петровић итд.). Оснивачи угледне београдске школе архитектуре и грађевинарства, Драгутин Милутиновић и Михаило Валтровић, поставили су темеље истраживању културног наслеђа на простору Србије у XIX веку, а тиме су и прокрчили пут једној новој генерацији архитеката школованих у иностранству, која ће се између два светска рата бавити и темом народног неимарства кроз призму нове методологије рада, а која је подразумевала обавезу публикавања нових сазнања са циљем едуковања најширег културног аудиторијума (Бранислав Којић, Александар Дероко, Иван Здравковић, Ђурђе Бошковић, Доброслав Ст. Павловић, Јован Крунић, Слободан Ненадовић итд.). Након Другог светског рата

генерација младих архитеката школованих на Архитекћонском факулћету Универзитета у Београду наставља започета истраживања у руралним срединама, као и објављивање чланака у разним часописима, углавном илустрованих бројним фотографијама и драгоценим слободоручним цртежима са терена, истанчаног сензибилитета за очување и унапређење народног градитељства (Бранислав Миленковић, Божидар Петровић, Ђорђе Петровић, Зоран Б. Петровић, Јован Нешковић, Ранко Финдрић, Никола Дудић итд.).

Књига је обима 320 страна, богато илустрована, подељена и уређена на следећих седам поглавља: „Увод“, „Основни фактори који су утићали на развој насеља и архитектуре“, „Печалбарство Пиротског округа“, „Основне карактеристике традиционалне архитектуре старопланинских кућа у Пиротском округу“, „Анализа обликовања архитекћонских, просторних и конструктивних елемената“, „Најзначајније локалне и регионалне вредности традиционалне архитектуре посматраног подручја“ и „Закључна разматрања“. На почетку књиге налазе се „Садржај“ и „Предговор“ (на српском и енглеском језику), а на крају књиге су дати „Литература“, „Порекло илустрација, прилога, табела и графикона“, „Резиме“ (на српском и енглеском језику) и „Биографија аутора“ (на српском и енглеском језику).

У „Предговору“ Горица Љубенов даје основне напомене о теми, мотивима и циљевима рада на аутентичном и непоновљивом наслеђу богате ризнице старопланинског градитељства, упућује читаоца и будуће истраживаче о значају сеоске куће као документу времена, народног живота и градитељских вештина народних неимара – печалбара, а уз то упућује и на тајне једног заборављеног сензибилитета архитектуре, који неправично и стихијски нестаје.

У „Уводном поглављу“ сажето су наведени подаци о положају обухваћене регије, са „Картом Пиротског округа“ и положајем 37 истражених планинских села области Висока и Забрђе и, делом, Буђака, Пиротског округа, и то: Топли До, Засковци, Темска, Рагодеш, Рудиње, Церова, Шугрин, Орља, Базовик, Ореовица, Покрвеник, Гостуша, Брлог, Паклештица, Дојкинци, Јеловица, Росомач, Рсовци, Височка Ржана, Славиње, Горњи Криводол, Доњи Криводол, Изатовци, Бољев Дол, Браћевци, Каменица, Гуленовци, Радејна, Петрлаш, Сенокос, Влковија, Мазгош, Мојинци, Пртопопинци, Височки Одоровци, Бребевница и Смиловци. Поред ниске густине насељености, неприступачности, неповољне климе, лоше инфраструктуре, застарелих услова пољопривредне производње итд., као посебан проблем опстанка села ауторка истиче континуално исељавање сеоског становништва и њихова миграција ка градским срединама, нарочито у другој половини ХХ века, што поткрепљује и графиконом – *Прећлед броја сћановника у селима Сћаре џланине Пиројској округуа џрема џојисима из 1948. и 2011. џодине*. Исељавање радно способног становништва, а останак старијих и

осиромашених житеља на руралном подручју, главни је узрок урушавања и запуштености кућа и помоћних зграда по тим селима. Ауторка, међутим, чак и у таквом урушеном и запушеном стању препознаје те куће као аутентичне облике, драгоцене и ретке примере традиционалног народног неимарства од значаја за целу Србију, уз наглашену забринутост и упозорење да је реч о националном културном благу непроцењиве вредности, које, нажалост, у великој мери припада угроженој баштини Србије. У том смислу, књига Горице Љубенов је и чувар знања о овом аутентичном наслеђу насталом захваљујући умећу самоуких неимара-печалбара.

Основни фактори који су утицали на развој насеља и архитектуру приказани су кроз посебне целине посвећене *јиродно-географским условима* (географски положај, границе и величина подручја, рељеф, геолошки састав, хидрографија, клима, биљни и животињски свет и рудна богатства), *друштвено-економским и културно-историјским ушцајима* (карактеристике насеља Пиротског округа кроз историју, становништва и занатских делатности у селима) и *морфолошким карактеристикама села Сџаре њланине*. Овим факторима ауторка посвећује посебну пажњу због њиховог непосредног утицаја на просторне, конструктивне и обликовне карактеристике сеоских кућа.

Поглавље „Печалбарство Пиротског округа“ посвећено је феномену *живоша у њуђини*, печалбарству, као карактеристичној традиционалној допунској привредној грани и специфичном феномену економских и миграционих кретања која се јавља рано у привредном животу становништва Пиротског округа. Почетком XIX века, печалбари, организовани у групе, *џајве*, од 8 до 30 чланова, превасходно су се бавили на читавом простору Балкана дунђерским и дрводељским пословима код грађења кућа и других зграда. Ови самоуки неимари су кроз синтезу народне и оријенталне традиције на тај начин утицали и на формирање сличних просторних, конструктивних и обликовних карактеристика сеоских кућа од лаке дрвене грађе (*дондучара*) и у Србији, а такође су утицали и на формирање специфичног дунђерског језика који је присутан до савременог доба, чиме се ауторка такође бави у овој књизи.

У поглављу „Основне карактеристике традиционалне архитектуре старопланинских кућа у Пиротском округу“ Горица Љубенов анализира просторни развој сеоске куће *дондучаре*, која у пиротском крају има карактеристични облик приземљуше са тремом и доксом. Оне су у почетку биле једнопросторне, са *ижом*, само једном просторијом са огњиштем, а уз њу се касније формира посебна соба и остава, *ћилер*. Собни таван је често био лепо декорисан у дрвету, док је под био земљани. Испред куће је био трем, *ајайи*, који је често имао мало уздигнуту *ћошку*, доксам за седење. Декоративни елементи који дају посебну вредност овим кућама били су од лаке дрвене грађе. Сама кућа има носећу структуру у виду дрвене скелетне

конструкције, са испуном од плетера, летвица или ћерћича, облепљених блатом. Кров је благог нагиба, са дубоким стрехама и покривен ћерамидом. У зависности од примењене испуне, куће су добијале различите називе – *чаћмаре*, *долмаре*, *ћерћичаре*, *кованице*. У оквиру овог поглавља ауторка презентује *Схемайски ћриказ ћићолоћје кућа*, прегледну схему десет карактеристичних типова, који је сама формирала, а за сваки тип даје приказ примера са диспозицијом на парцели и властитим цртежима основе, пресека и изгледа, које прате бројне савремене фотографије постојећег стања. За све будуће истраживаче ови прилози су незаобилазна и драгоцену ризница података о кућама које све теже одолевају стихијском пропадању.

„Анализа обликовања архитектонских, просторних и конструктивних елемената, на старопланинским кућама Пиротског округа“ најобимније је поглавље у књизи, у коме је анализа елемената спроведена према композицији фасаде, а с обзиром на то да се ради о приземним или једносратним објектима, подела је извршена према хоризонталним зонама. Анализирају се прво просторни елементи куће (улазни тремови, доксат-ћошка, чардаци, еркери, балкони), где се посебна пажња посвећује приказу декоративних елемената који украшавају или оживљавају парапете, стубове, капителе и лукове аркада на тремовима, доксатима и чардацима, затим архитектонски елементи на фасади (у доњој зони сокла, угао објекта, прозорска атика, прозор, атика врата, врата, пиластри и у горњој зони се појављују венац, стреха, димњак итд.), а затим се истиче да и обрада конструктивних елемената куће (камени темељи, дрвени стубови, јастуци, зидани стубови, дрвене греде, кровне конструкције) такође сведочи о изузетној креативности неимара овога краја, како у избору материјала тако и форми. Ентеријер је представљен као засебна групација декоративних елемената (врата са профилисаним *ћервајзима* и декоративним крилима, подови, таванице, огњишта-*комини*, резбарени намештај од дрвета), где ауторка посебно истиче сеоске капије, дела уметничко-занатских вештина неимара. На крају ове опсежне анализе читалац стиче јасну слику о значају старопланинске куће као аутентичне и непоновљиве креације традиционалних неимара овога краја.

У поглављу „Најзначајније локалне и регионалне вредности традиционалне архитектуре посматраног подручја“ ауторка указује на најзначајније локалне и регионалне вредности традиционалних старопланинских кућа насталих из руку самоуких народних неимара *ћечалдара*, који скромним градитељским средствима остварују вредне архитектонске, обликовне и ликовне резултате, што их чини незаобилазним и саставним делом културног наслеђа Србије. Ауторка, поред наведеног, на крају монографије истиче и то да су ова раритетна дела народног градитељства такође важан друштвени чинилац будућег привредног и културног развоја села Србије, потенцијал за развој културног туризма (оживљавање традиционалних

обичаја, кухиње, заната), а надасве подстрек опстанку становништва на овим просторима, као аутентичним носиоцима специфичне етнолошке традиције ових брдско-планинских села на обронцима Старе планине.

У „Закључним разматрањима“ Горица Љубенов наводи да је сврха ове књиге и стварање базе података (материјала) о обликовању традиционалне архитектуре региона Старе планине, али и подизање свести јавности о значају правилног вредновања, заштите и очувања традиционалног наслеђа.

Књига Горице Љубенов под насловом *Традиционално архитектонско наслеђе у региону Старе планине: архитектура која нестaje* представља драгоцен допринос култури памћења и стожер је у тумачењу народног неимарства, сеоске куће овога краја и Србије у целини, али и путоказ повратка селу кроз дијалог са историјом, путем целовитог сагледавања простора у правцу типологије, технологије и морфологије облика која за циљ има један важан задатак – унапређење живота на селу и заштиту ове, у великој мери угрожене, културне баштине Србије. Уједно, ова монографија представља и незаобилазну литературу намењену стручњацима, специјалистима, широј домаћој и иностраној културној јавности. Монографија је, такође, важан чинилац у правцу бољег разумевања значаја очувања свих богатстава природног и културног наслеђа Србије, као развојног потенцијала, али и као саставног дела укупног европског и светског наслеђа.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом *Creative Commons ауторство-некомерцијално 4.0 међународна* (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International* license (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Осврћити на књићу Горице Б. Љубенов „Традиционално архитекционско наслеђе у региону Сйаре иланине: архитекционска која несйаје“

